

ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI
ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA

ARCHEOLÓGIA
SUPPLEMENTUM 8

**STĹP MARCA AURELIA
A STREDNÉ PODUNAJSKO
ŠTÚDIE**

**COLUMN OF MARCUS AURELIUS
AND THE MIDDLE DANUBE AREA
STUDIES**

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA – 2014
SUPPLEMENTUM 8

Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum
Bratislava 2014

Annales Musei Nationalis Slovaci
ZBORNÍK SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

ARCHEOLÓGIA
SUPPLEMENTUM 8

ŠTÚDIE

Vedecký redaktor
PhDr. Juraj Bartík, PhD.

Zostavovateľ
PhDr. Vladimír Turčan

Posudzovatelia:
Prof. PhDr. Klára Kuzmová, CsC.
Prof. PhDr. Eduard Krekovič, CsC.

Návrh obálky: Peter Šimčík
Neprešlo jazykovou úpravou

Grafická úprava: Renesans, s. r. o.
Tlač: Ultra Print, s. r. o., Bratislava

Za obsah príspevkov a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori
Vydalo: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, Bratislava 2014

Náklad: 400 výtlačkov

© Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, Bratislava 2014

ISBN 978-80-8060-335-9

OBSAH – CONTENTS

Igor Bazovský: Odev Germánov na stĺpe Marca Auréliea.....	7
<i>The clothing of the Germans on the Column of Marcus Aurelius.....</i>	10
Ján Beljak: Pohronie v dobe Marca Aurelia	11
<i>The Granp region at the time of Marcus Aurelius.....</i>	23
Radoslav Čambal: Torques or shackles? Cotins or Germans? To Interpretation of ethnic origin of the Captives from the Column of Marcus Aurelius, displayed in the scenes LXVIII and LXIX.....	25
<i>Torques alebo putá? Kotíni alebo Germáni? K interpretácii etnického pôvodu zajatcov na scénach LXVIII a LXIX zo stĺpu Marca Aurelia.....</i>	30
Eduard Droberjar: Shackles on the column of Marcus Aurelius and finds from Mušov.....	35
<i>Pouta na sloupu Marka Aurelia a nálezy z Mušova.....</i>	40
Kristian Elschek: Nové žiarové hroby z 2. polovice 2. storočia zo Zohora na západnom Slovensku	41
<i>Neue Brandgräber aus der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts von Zohor (Westslowakei).....</i>	50
Erik Hrnčiarik – Jakub Baňovič: Vyobrazenia nádob na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Auréliea.....	51
<i>Depictions of vessels on Trajan´s column and the column of Marcus Aurelius.....</i>	59
Erik Hrnčiarik – Ján Ulický: Vyobrazenia rímskej výstroje a výzbroje na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Auréliea.....	61
<i>Depictions of Roman arms and armour on Trajan´s column and the column of Marcus Aurelius.....</i>	69
Peter Jančura – Mirka Daňová – Marian Jančura – Iveta Bohálová – Dušan Daniš – Juraj Modranský – Katarína Zrníková – Lívia Oláhová: Priestorový aspekt a prírodné podmienky invázie Rimanov do stredného Podunajska a Karpát v druhom storočí n. l.	71
<i>The spatial aspect and the natural conditions of the Roman invasion of the central Danube region and the Carpathians in the second Century AD.....</i>	87
Rudolf Nádaskay – Jaroslava Schmidtová – Peter Barta: Terra Sigillata z priekopy rímskeho tábora Gerulata II v Bratislave-Rusovciach	89
<i>Terra sigillata from ditch of roman camp Gerulata II in Bratislava-Rusovce.....</i>	100
Marek Olędzki: The Causes of the Outburst of Marcomannic Wars	101
<i>Przyczyny wojen markomańskich.....</i>	106
<i>Príčiny markomanských vojen.....</i>	106
Ján Rajtár: Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom.....	107
<i>Die Säule des Marcus Aurelius und die archäologische Nachweise der römischen Expeditionen gegen die Quaden.....</i>	134
Jaroslava Schmidtová – Peter Barta: Výskum priekopy rímskeho tábora Gerulata II v Rusovciach v roku 2009.....	141
<i>The excavation of ditch of roman camp Gerulata II in Rusovce 2009.....</i>	154
Ondrej Šedo: Rímske stavby zobrazené na stĺpe Marca Auréliea	155
<i>Roman buildings depicted on the column of Marcus Aurelius.....</i>	167
Vladimír Turčan: Germánske sídliskové objekty na stĺpe Marca Aurelia	169
<i>German settlement structures on the column of Marcus Aurelius.....</i>	177
Pavol Valachovič: Markomanské vojny v ikonografii a rímskej historiografickej tradícii	181
<i>The Marcomannic wars in Iconography and in the roman historiographical Tradition.....</i>	184

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
Alba Regia = Alba Regia. Annales musei Stephani Regis. Székesfehérvár
Anodos = Anodos. Studies of the ancient World. Trnava
Antiquitas = Antiquitas. Wrocław
Arch. Journal = The Archeological Journal. London
Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
Arch. Rozhledy = Archeologické Rozhledy. Praha
AVANS = Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku. Nitra
Balácai közl. = Balácai közlemények. Veszprém
Bayer. Vorbeschbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter. München
Ber. Denkmalpfl. Niedersachsen = Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen. Hannover
Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt a. M.
Carnuntum-Jahrb. = Carnuntum Jahrbuch. Wien
ČSPSČ = Časopis společnosti přátel starožitností. Praha
EAZ = Ethnographisch – Archäologische Zeitschrift. Berlin
Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
Jižní Morava = Jižní Morava. Ročenka Okresního archivu pro okres Břeclav v Mikulově. Mikulov
Journal Glass Stud. = Journal of Glass Studies. Corning (N. Y.)
Journal of Roman Stud. = Journal of Roman Studies. London
Libyca = Libyca. Alger
Meander = Meander. Warszawa
MIAMoskva = Materialy i issledovanija po Archeologii SSSR. Moskva – Leningrad
Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. = Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaft. Wien
Pam. Arch. = Památky Archeologické. Praha
Pam. a Múz. = Pamiatky a múzeá. Bratislava
Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig (Berlin)
Přehled Výzkumů = Přehled Výzkumů AÚ ČSAV. Brno
RCRF = Rei Cretariae Roman Favtores
Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra.
Specimina Nova Diss. Hist. = Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. Pécs
Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
Zborník MMB = Bratislava. Zborník Mestského múzea. Bratislava
Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava

POHRONIE V DOBE MARCA AURELIA¹

JÁN BELJAK

Keywords: Roman Period, Settlement, Gran Basin, Marcus Aurelius, Quadi, Cotini, Marcomannic Wars

Abstract: Several events are associated with the Gran region during the Marcomannic wars. In the middle of the second century AD, the Quadi settled in the lower reaches of the Gran river. The central Gran region continued to be settled by people from the Púchov culture. In 173 AD, or during the winter of 174 AD, the emperor Marcus Aurelius wrote his *Meditations in the Gran area*. Once peace had been made with the Romans in 175, the Germani were displaced from the fourteen kilometre-long strip along the left bank of the Danube, which was then controlled by the Romans. During this period, the Germanic settlements of Štúrovo and Obid disappeared. The episode of the so-called “miraculous rain” took place somewhere in the Gran valley. It is depicted in scene XVI on the column of Marcus Aurelius in Rome. Scene LXIX depicts the episode associated with the displacement of the Cotini. After the Marcomannic wars, the area they had settled in the central Gran region was occupied by the Quadi.

Úvod

Pohronie patrilo v dobe rímskej ku kľúčovým regiónom stredného Podunajska. Dôležitú úlohu zohrávalo aj v období, keď sa tu počas markomanských vojen zdržoval cisár Marcus Aurelius. Niektoré z vojnových udalostí sa odohrali priamo na území Pohronia. Svedčia o tom písomné a ikonografické pramene. Rímsku prítomnosť na Pohroní v rokoch 166-180 nemáme žiaľ doloženú v podobe pochodových táborov. Nástupišťom výprav na územie Kvádov bola okrem Carnunta a Brigetia aj antic-ká Solva (dnešný Ostrihom). V tejto súvislosti možno spomenúť tiež dva rímske pochodové tábory zachytené na leteckých snímkach v katastri obce Mužla neďaleko sútoku Hrona s Dunajom (Rajtár 1998; Kuzma 2005, 470, obr. XI: A). Markomanské vojny tvorili dve samostatné výpravy pod vedením cisára Marca Aurelia. Prvá sa uskutočnila v rokoch 166/167-175 (expeditio germanica prima), druhá v rokoch 178-180 (expeditio germanica secunda). Vojny ukončil syn Marca Aurelia Commodus expedíciou v rokoch 180-182.

Nálezy rímskych militárii a legionárskych spôn z lokalít na dolnom i strednom Pohroní naznačujú trasu ich postupu údolím Hrona. Jednoznačne ju potvrdzuje prvé literárne dielo napísané na území Slovenska „*Ta eis heauton*“ – Hovory k sebe samému, ktorého autorom bol cisár Marcus Aurelius (obr. 1: 2). Udalosti, ktoré sa uskutočnili počas bojov s Germánmi na strednom Podunajske boli vyobrazené aj na mramorovom stĺpe Marca Aurelia na dnešnom Piazza Colonna v Ríme (obr. 1: 1).

Doklady przeworskej a wielbarskej kultúry na Pohroní

Obdobie markomanských vojen môžeme v predpolí severopanónskeho limitu synchronizovať s prechodným stupňom B2/C1 doby rímskej. Vojny zapríčinili zmeny nielen v politickom usporiadaní vzťahov medzi rímskym impériom a barbarami, ale aj na kultúrnej mape stredoeurópskeho barbarika a zvlášť v jeho naddunajskej zóne. Pohronie je jedným z regiónov, kde sa tieto zmeny prejavili najvýraznejšie.

Pravdepodobnou príčinou vojen bolo sťahovanie germánskych kmeňov zo severu smerom na juh (Tejral 1993, 440). Pod ich tlakom došlo v rokoch 169 alebo 170 k útoku Markomanov a Kvádov na dunajské hranice Rímskej ríše. Pohyby v hĺbke barbarika možno spájať so začiatkovou fázou migrácie gótskych kmeňov v juhovýchodnom smere (Godłowski 2000, 28). Svedectvom tlaku tzv. *superiores Barbari* v období markomanských vojen sú pamiatky zviazané s przeworskou a wielbarskou kultúrou na území okolo stredného toku Dunaja.

Na Pohroní je doložených niekoľko archeologických nálezov s analógiami v przeworskej, wielbarskej kultúre a na Polabí. Pozoruhodným z tohto pohľadu je hrob bojovníka 2/1961 z Gbeliec (Beljak/Kolník 2006, obr. 10). Obsahoval nálezy s blízkymi analógiami v oblasti przeworskej kultúry (dve železné ostrohy – hybridné deriváty oblúkových ostrôh, železnú pracku s pravouhlým rámom), ako aj nálezy s paralelami v Polabí (bronzovú kolienkovitú sponu 9. série V. skupiny Almgrena). Podobne bol vybavený aj ženský hrob 3/1961 z Gbeliec (Beljak/Kolník 2006, obr. 11). Z jeho inventára sa zachovali deriváty železných spôn typu A 86, ktoré vychádzajú z prostredia podunajských provincií, ale aj strieborná spona A 38-39c, častá v porýnsko-vezerskom a polabskom kultúrnom okruhu (obr. 6: 2). Inventár oboch hrobov dopĺňajú fragmenty rímskoprovinciálnych bronzových nádob. K železnému závesu pošvy meča, nájdenému v hrobe 4/1961, poznáme analógie v przeworskej kultúre. Počas archeologického výskumu v roku 2009 sme na germánskom pohrebisku v Hronovciach-Rúbanisku objavili niekoľko spôn typických pre nositeľov przeworskej kultúry (obr. 6: 4-9). Sú to jednak dve železné trubkovité spony IV. Almgrenovej skupiny (A 88), ale aj dve železné spony 10. série V. skupiny podľa Almgrena (A 148), železná spona 8. série V. skupiny (A 126/128), železná spona 12. série V. Almgrenovej skupiny (A 151?) a bronzová spona A 125. V hrobe 4/1960 na germánskom pohrebisku v Čake-Kopci bol okrem iného nájdený aj železný hrot ošteru a želez-

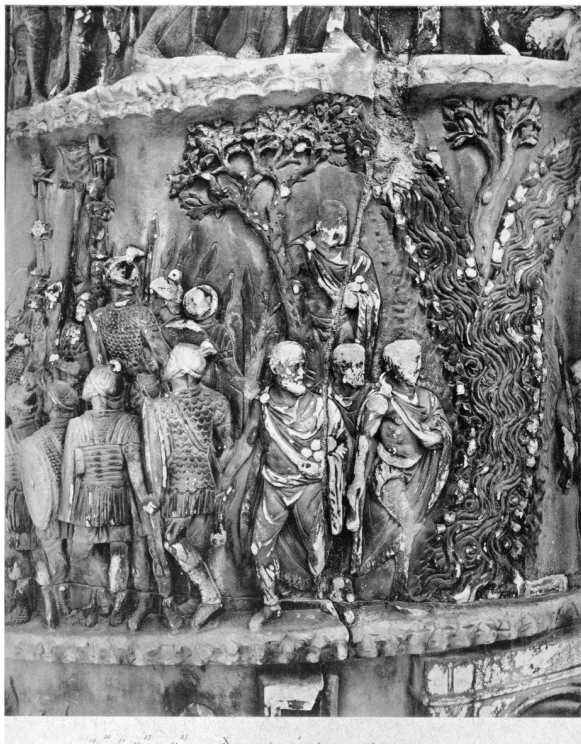
¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu 2/0117/12 agentúry VEGA.

1

2

3

4

Obr. 1 1: stĺp Marka Aurélia v Ríme (foto február 2013 Ján Beljak); 2: jazdecká socha Marca Aurelia v Ríme (foto február 2013 Ján Beljak); 3: stĺp Marka Aurélia v Ríme - scéna X; 4: stĺp Marka Aurélia v Ríme - scéna X a XI (Petersen/Domaszewski/Calderiny 1896).

1

2

3

4

Obr. 2 Stĺp Marka Aurélia v Ríme. 1: scéna XI; 2: scéna XII; 3: scéna XVI; 4: scéna LXIX (Petersen/Domaszewski/Calderiny 1896).

ný meč (Beljak/Kolník 2006, obr. 11). Tieto nálezy reprezentujú zbrane, aké Kvádi používali krátko pred markomanskými vojnami a počas nich. Obojsečný gladius je rímskym výrobkom a dokladá, že si Kvádi napriek platnému zákazu dokázali zaobstarat kvalitné rímske zbrane.

XLIII

1

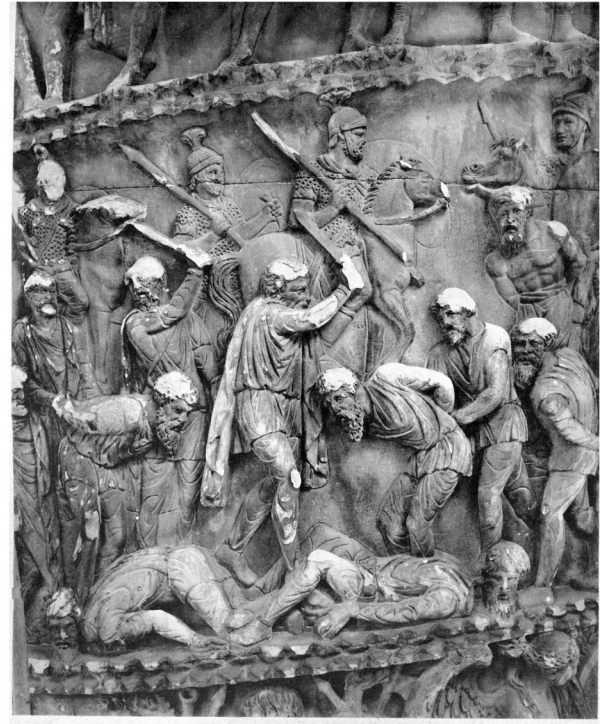
XLVI

2

LXVIII

3

LXI

4

Obr. 3 Stĺp Marka Aurélia v Ríme. 1: scéna XLIII, 2: scéna XLVI; 3: scéna LXVIII; 4: scéna LXI (Petersen/Domaszewski/Calderini 1896).

Nálezy s analógiami na území przeworskej kultúry sa vyskytli aj v germánskych osadách na Pohroní. Z chaty 32/1984 v Obide pochádza železná oblúkovitá ostroha (Ginalski typ E2) dobre datovaná terrou sigillatou (Lezoux, *Cinnamus*), ktorá sa s ňou našla v spoločnom nálezovom kontexte. Najnovšie súbor „przeworských“ nálezov na Pohroní doplnili zberové nálezy z osady v Mužli. Našli sa tu dve bronzové spony A 129, bronzová spona s valcovitou hlavicou (8. série V. skupi-

ny Almgrena), bronzová drôťková spona (obr. 6: 3, 10-12). Na strednom Pohroní vo Zvolene-Haputke sa našiel fragment spony A 43 (obr. 6: 1).

Je niekoľko možností interpretácie nálezov polabskej a przeworskej proveniencie v stredodunajskej oblasti. Dôležitá je otázka, či ide iba o prísun predmetov materiálnej kultúry, alebo priamo o príchod ich nositeľov. Nálezy týchto kultúr sa na strednom Podunají objavujú už pred markomanskými vojnami, v priebehu celého 2. stor. po Kr. (Tejral 1970a, 389-411; 1970b, 185; 1999b). Ich šíreniu na teritórium Markomanov a Kvádov, podľa M. Olędzkeho, napomáhala existencia Jantárovej cesty. Podľa neho môžu byť aj odzrkadlením bezprostrednej prítomnosti ľudu przeworskej kultúry na tomto území v stupňoch B2b-B2/C1 doby rímskej (Olędzki 1997, 63-74). Naopak, K. Godłowski spája archeologický materiál cudzej severskej proveniencie zodpovedajúci rozvinutému štádiu fázy B2 na západnom Slovensku, Morave a čiastočne tiež v Čechách s mierovými obchodnými kontaktmi (Godłowski 1982, 69). Sú to predovšetkým spony patriace do Almgrenovej skupiny V, série 8 a skupiny II, typy: 38-39, 41, 43 (Godłowski 1992, 74) a tiež časti zbraní, napr.: umbo typu J. 7a z Carnunta, držadlo štítu typu J. 9 z Iže (Olędzki 1997, 72; Tejral 1999a, tab. 10). Pri interpretácii zbraní však treba byť opatrný vzhľadom k ich výraznú unifikáciu na území stredo európskeho barbarika. K. Godłowski upozornil na to, že niektoré formy nálezov, ako napr. spony Almgrenovej skupiny V, série 8, prevládajú nad miestnymi typmi (Godłowski 1982, 59, 60). Výskyt nálezov z Polabia a z priestoru przeworskej a wielbarskej kultúry na Pohroní interpretujem ako priamy doklad prieniku germánskych bojovníckych družín do susedstva panónskeho limitu z nadkarpatských oblastí v dobe pred markomanskými vojnami a počas nich, tak ako sme to s T. Kolníkom uviedli pri analýze nálezov z pohrebísk v Čake a Gbelciach (Beljak/Kolník 2006, 88).

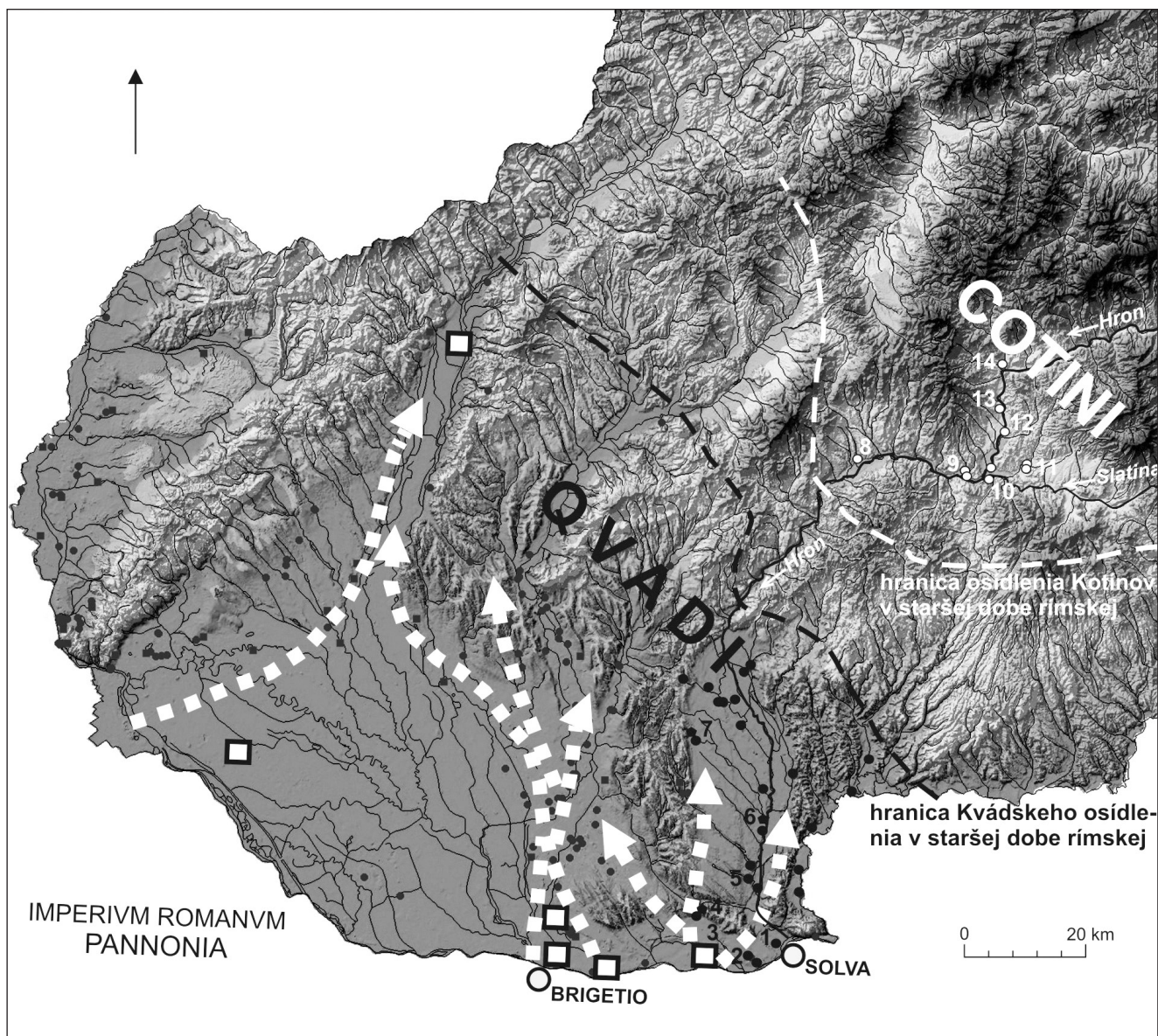
Dolné Pohronie v období Marca Aurelia

V polovici 2. stor. po Kr. osídľujú dolné Pohronie Kvádi. Vytvorili tak najviac na východ vysunutú sídelnú zónu podunajských Germánov v staršej dobe rímskej. Archeologické nálezy, ktoré potvrdzujú prítomnosť Kvádov na tomto území okolo polovice 2. stor. po Kr., pochádzajú z osád položených na pravom brehu Hrona a jeho pravobrežných prítokoch, napr.: Bíňa-Apáti, Bíňa-Berek, Čaka-Diel, Gbelce-Čapáš, Obid-Obidská pusta, Štúrovo-Vojenské cvičisko (obr. 4). Pre datovanie najstaršieho horizontu germánskeho/kvádskeho osídlenia na dolnom Pohroní má rozhodujúci význam stredogalská terra sigillata, zbrane a súčasti kroja. Najstaršími nálezmi potvrdzujúcimi osídlenie v staršej dobe rímskej na Pohroní sú ojedinelé nálezy juhogalskej terry sigillaty (Bíňa, Šarovec?). Zbrane a súčasti kroja boli odkryté predovšetkým na troch pohrebiskách zo staršej doby rímskej na Pohroní (Čaka-Kopec, Gbelce-Tehelňa a Hronovce-Rúbaniská). V Čake boli odkryté štyri žiarové urnové hroby a jeden žiarový jamový hrob. V Gbelciach bolo zachránených päť hrobov a niekoľko ďalších hrobových nálezov (Beljak/Kolník 2006). V Hronovciach sme v roku 2009 preskúmali tri urnové hroby a z ornice sme získali bohatú kolekciu nálezov z rozrušených plytšie uložených hrobov (obr. 5: 5; 6: 4-9). Medzi archeologické nálezy rímskej proveniencie môžeme zaradiť rímske legionárske kolienkovité spony z Hronoviec-Rúbaniska, Obidu a Štúrova-Vojenského cvičiska (obr. 5).

Pravdepodobne jedným z najstarších sídliskových objektov na dolnom Pohroní je chata bez kolovej konštrukcie (objekt č. 5 – M 32–36) z Čaky-Dielov odkrytá počas výskumu A. Točíka (Beljak 2006, 257-272, obr. 3: 1). Do polovice 2. stor. pred Kr. je datovaná aj chata č. 4/1961 z tej istej lokality, ktorej konštrukcia sa vyznačuje dvoma stĺpmi umiestnenými v strede jej kratších stien (Beljak 2006, 257-272, obr. 4: 1). Ďalším objektom z Čaky-Dielov zo staršej doby rímskej je jama č. 2/1961. Pre analýzu prvej etapy Kvádskeho osídlenia na Pohroní bol dôležitý výskum germánskej osady v Štúrovo-Vojenskom cvičisku, ktorý realizoval T. Kolník (Beljak 2010, 134-166). Najstaršími odkrytými objektmi sú chaty 1, 2, 3 a 4. Pri ich datovaní bola nápomocná terra sigillata z Lezoux (výrobky majstrov Cinnamus a Laxtuciss). Ako najpravdepodobnejšia sa javí ich výstavba v polovici 2. stor. po Kr., t.j. počiatok výroby majstra Cinnamusa v stredogalskom Lezoux, okolo roku 140. Chaty 1, 2, 3 a 4 v Štúrovo zanikli v období okolo markomanských vojen. Chronologicky je im veľmi podobná chata 32/1984 z Obidu, ktorá je tiež dobre datovaná fragmentom terry sigillaty z Lezoux (výrobok majstra Cinnamusa) a železnou ostrohou typu Ginalska E5. V súvislosti so zánikovým horizontom germánskych chát v Štúrovo a Obide sa nám ponúka súvislosť s udalosťami počas prvej rímskej kampane v naddunajskom Barbariku. Počas tzv. *expeditio germanica prima* sa od rokov 169/170 odohrali ťažké boje, ktoré s krátkymi prestávkami trvali do roku 175. Vtedy Marcus Aurelius uzavrel mierovú dohodu s Markomanmi a Kvádmi. Po uzavretí mieru s Rimanmi museli Germáni vysídliť 14 km široký pás na ľavom brehu Dunaja, ktorý bol následne kontrolovaný Rimanmi (Cassius Dion, *Rímska história* 71, 15; Dobiáš 1964, 251). Je preto pravdepodobné, že chaty 1 a 2 v Štúrovo a 32/1984 v Obide², ktoré dokladajú germánske osídlenie týchto lokalít v období pred markomanskými vojnami, zanikajú práve v tomto čase. Nálezy nájdené v ich výplni (napr. zlomky terry sigillaty z Lezoux) túto hypotézu podporujú. Rímania počas markomanských vojen s obľubou plienili germánske osady. Potvrďuje to aj niekoľko scén na stĺpe Marca Aurelia (napr. scény XX, XLII a XLVI; obr. 3: 1-2). Výpovedná je predovšetkým scéna XLVI. Je v nej vyobrazené ničenie barskej osady. Je vyobrazená v podobe kvadratických domov, ktoré práve zapalujú dvaja rímski vojaci (obr. 3: 2). Ďalší Rímania zabíjajú germánskych mužov. Sú tu vyobrazené aj domáce zvieratá, ktoré pravdepodobne skončia ako vojnová korisť Rimanov (Kovács 2009, 172; Caprino 1955, 98).

Na Pohroní v roku 173 (Dobiáš 1964, 208) alebo v zime v roku 174 (Jobst 1978) napísal cisár Marcus Aurelius „*Ta eis heauton*“ – Hovory k sebe samému. Na konci tohto literárneho diela je poznámka, že bolo „(Písané) v krajine Kvádov nad Granuou“, t. j. Hronom (Marcus Aurelius Antoninus, *Ta eis heauton – Rozhovory I*, 17). Na základe analýzy archeologických nálezov pochádzajúcich z lokalít na Pohroní vieme, že v období markomanských vojen sídlili Kvádi iba na dolnom Pohroní (obr. 4). Je preto pravdepodobné, že prvé literárne dielo napísané na území Slovenska, ktorého autorom bol Marcus Aurelius, vzniklo práve tu.

² Obe osady sa nachádzajú v blízkosti Dunaja - Štúrovo cca. 5-6 km; Obid cca. 3-4 km.

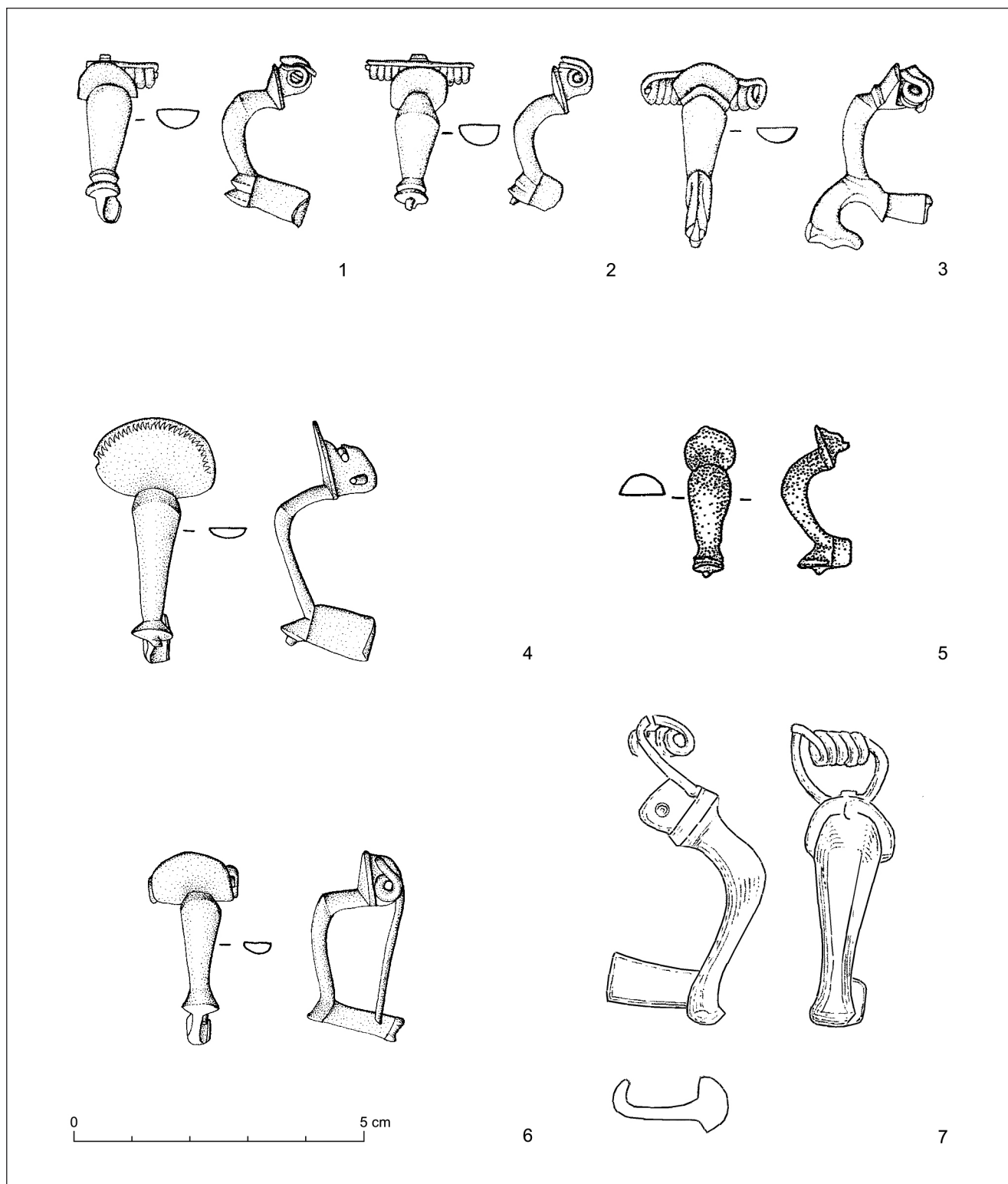

Obr. 4 Pohronie v období markomanských vojen. Germánske osady (čierné krúžky) a pohrebiská (čierné päťuholníky), osady púchovskej kultúry (biele krúžky), rímske pochodové tábory (biele štvorce). Biele šípky znázorňujú trasy rímskych ofenzív. Čierna prerušovaná čiara je severovýchodnou hranicou kvádskeho osídlenia a biela prerušovaná čiara je juhozápadná hranica osídlenia púchovskej kultúry v staršej dobe rímskej. Lokality: 1 – Štúrovo, 2 – Obid, 3 – Mužla, 4 – Gbelce, 5 – Bíňa, 6 – Hronovce, 7 – Čaka, 8 – Lovča, 9 – Budča, 10 – Zvolen, 11 – Lieskovec, 12 – Hronsek, 13 – Vlkanová, 14 – Banská Bystrica.

Stredné Pohronie v období Marca Aurelia

Na strednom Pohroní je v 2. stor. po Kr. odlišná kultúrno-etnická situácia v porovnaní s jeho dolnou časťou. Črepy zo Zvolena-Balkánu, Zvolena-Hapatky a ďalších osád dokladajú osídlenie púchovskej kultúry v staršej dobe rímskej. Pre rekonštrukciu vojnových udalostí markomanských vojen je dôležitá lokalita Lieskovec-Hrádok. Počas výskumu R. Malčeka sa tu objavila rímskoprovinciálna amforovitá nádoba (Malček 1999, 143-156). Podľa paralel z Panónie ju môžeme datovať medzi roky 120-170/180 (Gassner 1990, 131-161). Pravdepodobne súvisí so zanikajúcou púchovskou kultúrou v období markomanských vojen. Je pravdepodobné, že jej nositelia Kotíni si tu počas vojnových nepokojov vybudovali obrannú pozíciu, ktorá ich mala chrániť pred Rimanmi. Spomenutá amforovitá nádoba sa našla v zásype kamenozemného valu, ktorý bol navrhnutý z materiálu získaného pri kopaní hlbokej priekopy v jeho predpolí (obr. 7: 3; Malček 2000, 82-84).

Ďalšia z udalostí, ktorá sa odohrala počas prvej výpravy (*expeditio Germanica prima*) našla výrazné odzrkadlenie v písaných prameňoch. Ide o udalosť tzv. „zázračného dažďa“, ktorá sa odohrala niekde v údolí Hronu (Cassius Dion, *Rímska história* 71, 8). Zázračný dážď je vyobrazený na stĺpe Marca Aurelia v Ríme, v scéne XVI (obr. 2: 3). Nové emisie mincí s podobizňou cisára s bleskom v ruke, alebo boha Herma mali túto udalosť zvestovať po celom impériu. Pohanská legenda verila v pomoc Merkúra, súčasne oficiálna verzia zodpovedajúca rímskemu náboženstvu ju spájala s Jupiterom alebo s egyptsko-orientálnym Hermom, ktorý splnil prosbu egyptského mága Arnufisa, člena cisárovho sprievodu. Kresťania zázračnú pomoc pripisovali sile modlitieb svojich veriacich. Rakúsky archeológ W. Jobst na základe odkrytých epigrafických pamiatok skoncipoval novú teóriu, ktorú môžeme považovať za jednu z možných interpretácií. V Carnunte, ktoré bolo v rokoch 171-173 sídlom hlavného veliteľa a miestom

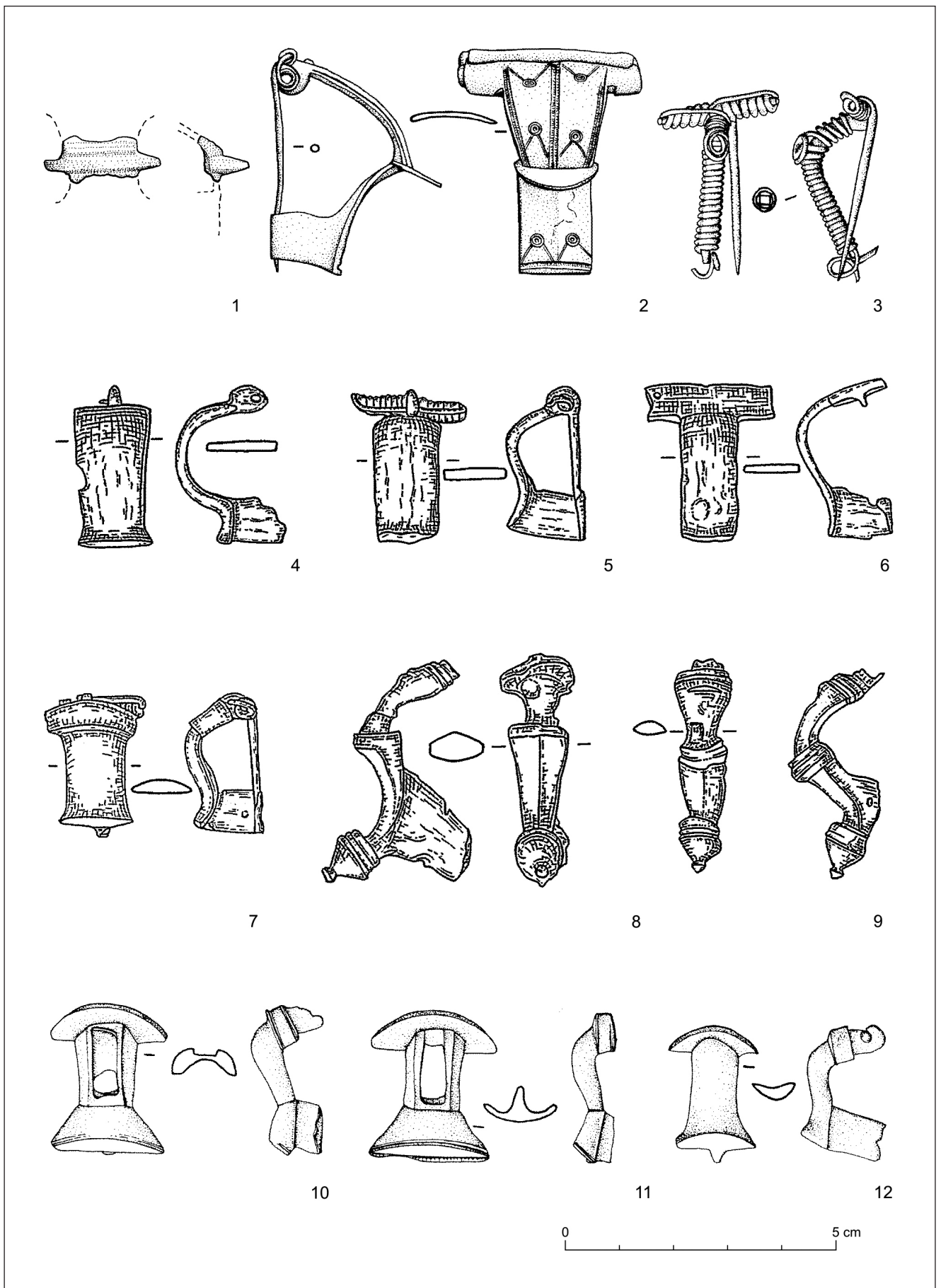

Obr. 5 Pohronie. Spony rímskej proveniencie. 1-3: Obid; 4, 6: Štúrovo-Vojenské cvičisko; 5: Hronovce-Rúbaniská; 7: Lovča-Nad-Stružkou. Všetko bronz.

pobytu Marca Aurelia, na výšine *Pfaffenberg* postupne našli v komplexe svätých zasvätených Jupiterovi fragmenty obetných oltárov. Na piatich z nich sa opakuje nápis s dátumom 11. júna. Najstarší nápis pochádza z roku 172, dva sú oveľa mladšie - pochádzajú až z 3.-4. stor. po Kr. Z nich vyplýva fakt, že 11. júna sa každý rok vzdával hold najvyššiemu rímskemu božstvu, ktoré ovládalo počasie a blesky. W. Jobst ho dáva do súvisu s tzv. *zázračným dažďom* (Jobst 1978, 16-35).

Pre nás je dôležité, že v jednej z apológií, v nepravom liste cisára Marca Aurelia, v ktorom informuje o tej udalosti jedného zo senátorov, sa spomína, že bitka počas ktorej spadol „zázračný dažď“, sa odohrala na území Kotínov (Dobiáš 1964, 247).

J. Dobiáš sa vo svojej publikácii (1964) snažil interpretovať aj scénu (č. X) na stĺpe Marca Aurelia, ktorá predchádza udalostiam zázračného dažďa (obr. 1: 3). Je v nej vyobrazený sútok dvoch riek. Podľa J. Dobiáša je možné, že ide o sútok Hrona

Obr. 6 Pohronie. Spony germánskej proveniencie. 1: Zvolen-Hapatka; 2: Gbelce-Tehelňa, hrob č. 3/61; 3, 10-12: Mužla-Jurský Chlm-Pod Kopcom sv. Juraja; 4-9:Hronovce-Rúbaniská. 1, 3, 10-13: bronz, 2: striebro, 4-9: železo.

a Slatiny (1964, 247). Na brehu jednej z riek je znázornený murovaný vojenský tábor (Solva?), ktorý je obliehaný barbarmi pomocou dobývacej veže (do ktorej udrel blesk – scéna XIa, obr. 2: 1). Môžeme tak pripustiť aj hypotézu, že ide o sútok Hrona s Dunajom. V následnej scéne XIb je vyobrazený postup rímskych vojakov proti toku rieky do barbarského vnútrozemia. Cisár drží v ruke tyč pripevnenú k podstavcu. Podľa Caprina (1955, 86-88) ide o vymieriavanie tábora pravdepodobne v roku 172. Barbari sa tu nachádzajú na druhom brehu rieky a skrývajú sa za svoje štíty (obr. 2: 2).

V roku 177 vypukli nové vojny na severných hraniciach ríše a o rok neskôr musel Marcus Aurelius spolu so synom Commodom opäť opustiť Rím a vydať sa na ďalšiu vojnovú výpravu (*expeditio Germanica secunda*). Po víťazstve v poslednej ofenzíve - v zime na prelome rokov 179/180 - zostalo v predpolí severopanónskeho limitu rozmiestnených po 20 000 rímskych vojakov³, čiže spolu 40 000 mužov (*Cassius Dion, Rímska história* 71, 20). Pobyt rímskych vojsk severne od Dunaja zostal zdokumentovaný aj vďaka nápisu na trenčianskej skale, ako aj vďaka novým objavom pochodových táborov.

Počas tejto rímskej výpravy chceli Kvádi pod tlakom Rimanov opustiť svoje územie a presídliť sa ku kmeňu Semnonov, ktorí obývali dnešné stredné Nemecko. Rimanovia im v tom zabránili včasným zahataním horských priesmykov na severozápadnom Slovensku, na území Kotínov (*Pieta* 1996, 34). K. Pieta na základe archeologických nálezov predpokladá, že na Pohroní mali pod kontrolou územie až po Banskú Bystricu a na Považí po Žilinu (*Pieta* 1994, 255). Túto hypotézu potvrdzujú aj novšie nálezy zo Zvolena a Lovče. Vďaka posledným výskumom rímskych pochodových táborov môžeme sčasti rekonštruovať trasy spomínanej druhej rímskej ofenzívy (obr. 4).

Podľa písomných prameňov boli koncom markomanských vojen Kotíni presídlení do južnej Panónie (*Pieta* 1994, 254). O udalostiach súvisiacich s dôvodom ich presídlenia nás informuje Cassius Dion. „Kotíni zložili Marcovi Aureliovi sľub, že budú spôsobovať ujmu tým, ktorí vedú vojnu s Rímom. Lenže, keď im dal cisár svojho tajomníka pre latinské nariadenia Tarrtenia Paterna, aby sa s ním zúčastnili na výprave proti Markomanom, nielenže to nespravili, ale dokonca ho strašlivo dokatavali“ (*Cassius Dion, Rímska história* 71, 12, 13). Je pravdepodobné, že epizóda súvisiaca s vystahovaním Kotínov zostala vyobrazená na scéne LXIX na stĺpe Marca Aurelia v Ríme. To, že na stĺpe sú vyobrazení naozaj Kotíni, dokladajú *torquesy* na ich šijách. Rimanovia ich odvádzajú v plnej zbroji. Kotíni majú oblečené dlhé nohavice a košeľe s dlhými rukávami. Na pravom ramene majú pripevnené krátke plášte. V pozadí sú vyobrazené ich ženy oblečené v dlhých šatách s deťmi. Rimanovia zároveň odvádzajú aj ich dobytok (obr. 2: 4). Kotíni sa spomínajú ešte na začiatku 3. stor. v okolí panónskej Mursy (Osijek) a Cibalae (Vinkovci) pri ústí Drávy do Dunaja ako „*cives Cotini*“ (*Dobiáš* 1964, 213).

Medzi archeologické pramene, dokladajúce rímsku vojenskú prítomnosť na strednom Pohroní v období markomanských vojen, môžeme pravdepodobne zaradiť rímsku legionársku kolienkovitú sponu z Lovče-Nad stružkou (derivát A 247; obr. 5: 7) a fragment rímskeho šupinového panciera zo Zvolena-Haputky. V Banskej Bystrici-Huštáku sa našla bronzová časť z rímskeho konského postroja (*Pieta* 1994, 255, obr. 4: 3). Neďaleko Slovenskej brány – v Kalnej nad Hronom - sa v koryte Hrona našiel 68 cm dlhý hrot oštepú – *pilum* (*Pieta* 1994, 255, obr. 4: 3).

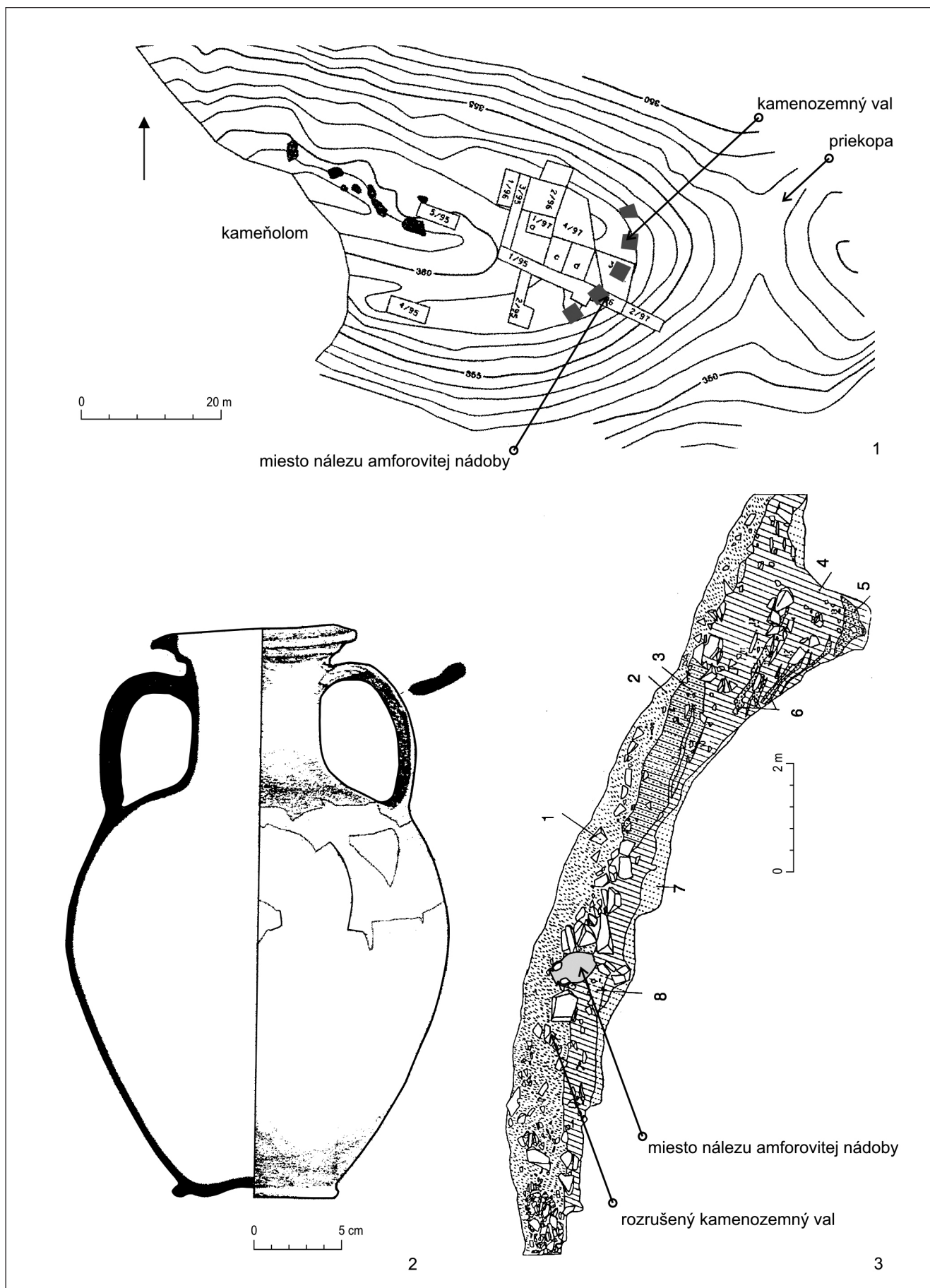
Stredné Pohronie po vysídlení Kotínov neostalo dlho neosídlené. V posledných dvoch desaťročiach 2. stor. toto uvoľnené územie postupne kolonizujú Kvádi. Sídlné miesta Kvádov sa v porovnaní s umiestnením osád Kotínov v staršej dobe rímskej a výrazne nemenia. Vo veľkej miere využívajú výhodné polohy, kde boli predtým umiestnené osady púchovskej kultúry. V mladšej dobe rímskej osídľujú Kvádi na strednom Pohroní minimálne 16 polôh na riečnych terasách. Je to výrazný nárast oproti deviatim osadám púchovskej kultúry v staršej dobe. V mladšej dobe rímskej však Kvádi nechávajú bez povšimnutia vyšinné lokality osídlené predtým Kotínmi (predovšetkým v dobe laténskej a na počiatku doby rímskej).

Dôvodom kvádskej expanzie do horskej oblasti na strednom Pohroní mohol byť záujem o exploataciu rudného bohatstva v tomto priestore, ale aj vzniknutá voľná sídelná zóna po zániku púchovskej kultúry. Posledne uvedený dôvod súvisí s vystahovaním Kotínov počas markomanských vojen. Nositelia púchovskej kultúry totiž platili Kvádovi poplatky vo forme železa. Informuje nás o tom rímsky historik Tacitus na konci 1. stor. po Kr. „Kotíni ťazia aj železo, aby ich hanba bola ešte väčšia“. Dokladom metalurgickej činnosti prvej generácie Kvádov na strednom Pohroní je napr. železiarska pec nájdená na lokalite Zvolen-Haputka (*Hanuliak/Malček/Pieta* 2000, 47-48). Okrem ručne zhotovenej germánskej keramiky s typickou výzdobou dokladajú kvádske osídlenie aj chronologicky citlivejšie nálezy ako je napr. rheinzabernská a westerndorská terra sigillata zo Zvolena-Haputky, Žiaru nad Hronom-Horných Opatoviec-Senkovej a Dolnej Ždane-Prieloh.

Mince

Datovanie prívluhu rímskych mincí nie je jednoznačné. V súvislosti s tzv. „dlhým obehom“ rímskych mincí, sa tieto exempláre mohli dostať na Pohronie oveľa neskôr ako počas markomanských vojen. Najväčší hromadný nález bol objavený v roku 1930 počas zemných prác vo Vyškovciach nad Ipľom (v blízkosti regiónu dolné Pohronie). Údajne obsahoval okolo 1200 strieborných mincí ukrytých v hlinenej nádobe, no uverejnených bolo iba 1064 exemplárov. Najmladší je denár, pravdepodobne razba Marca Aurelia, z roku 171/172 (*Nálezy I*, č. 279). Tento nálezový súbor sa spája s obdobím markomanských vojen (*Kolníková* 1994, 494). Hromadný nález z obdobia markomanských vojen bol v rokoch 1904/1905 náhodne objavený v obci Drženice-Za majerom Pereš. Nezachoval sa, iba z písomných správ je známe, že obsahoval okolo 236 zlatých a strieborných mincí z obdobia vlády cisára Marca Aurelia (*Kolníková* 1994, 494). V Hriňovej, na brehu rieky Slatiny, boli v roku 1924 náhodne objavené denáre uložené údajne v hlinenej nádobe. Pôvodne ich bolo 14, zachovalo sa z nich 5 mincí, najmladšou je razba Antonina Pia z rokov 140-143 (*TIR M* 34, nr. 73). Zaujímavý je obsah hromadného nálezu z vyšinnej osady z doby rímskej v obci Selce-Hrádok, v ktorom väčšina z 52 denárov, ktoré sú dnes k dispozícii, pochádza z doby vlády Marca Aurelia. Tento súbor sa však dostal

³ 20 000 na území Markomanov a 20 000 na území Kvádov.

Obr. 7. Lieskovec-Hrádok. 1: pôdorys lokality s vyznačením archeologických sond, priekopy a pravdepodobného priebehu valu; 2: amforovitá nádoba z (Malček 2000); 3: profil valu s vyznačením nálezu amforovitej nádoby (Malček 1999).

do zeme až v polovici 5. stor. po Kr., ako to naznačujú dve strieborné spony objavené spolu s mincami, typické pre včasnú fázu doby sťahovania národov (*Pieta 1990*, 138). Ďalšou mincou, ktorá sa na stredné Pohronie mohla dostať v súvislosti s markomanskými vojnami, je strieborný denár Faustíny z rokov 141-161 po Kr. z Lovče-Nad stružkou.

Zhrnutie

Panovanie cisára Marca Aurelia (roky 161 až 180) vo veľkej miere ovplyvnili vojnové udalosti v stredodunajskom priestore, ktoré sú známe ako markomanské vojny (roky 166-180). Obdobie markomanských vojen môžeme v predpolí severopanónskeho limitu synchronizovať s prechodným stupňom B2/C1 doby rímskej. Vojny zapríčinili zmeny nielen v politickom usporiadaní vzťahov medzi rímskym impériom a barbarmi, ale aj na kultúrnej mape stredoeurópskeho barbarika a zvlášť v jeho naddunajskej zóne. Pohronie je jedným z regiónov, kde sa tieto zmeny prejavili najvýraznejšie. V polovici 2. stor. po Kr. bolo dolné Pohronie kolonizované Kvádmi. Na strednom Pohroní pretrvalo osídlenie púchovskej kultúry (obr. 4). Počas markomanských vojen Rimania presídlili Kotínov do provincie Panónia a ich sídelnú zónu na strednom Pohroní obsadili Kvádi. Rímsku prítomnosť na Pohroní počas markomanských vojen nemáme žiaľ doloženú v podobe pochodových táborov. Nástupišťom výprav na územie Kvádov bola aj antická Solva (Ostrihom). V tejto súvislosti možno spomenúť tiež dva rímske pochodové tábory zachytené na leteckých snímkach v katastri obce Mužla neďaleko sútoku Hrona s Dunajom. Nálezy rímskych militárií a legionárskych spôn (obr. 5) z lokalít na dolnom i strednom Pohroní napovedajú trasu ich postupu údolím Hrona.

Pravdepodobnou príčinou vojen bolo sťahovanie germánskych kmeňov zo severu smerom na juh. Svedectvom tlaku tzv. *superiores Barbari* v období markomanských vojen sú pamiatky zviazané s przeworskou a wielbarskou kultúrou na území okolo stredného toku Dunaja. Na Pohroní je doložených niekoľko archeologických nálezov s analógiami v przeworskej, wielbarskej kultúre i na Polabí (obr. 6). Pravdepodobne súvisia s prienikom germánskych bojovníckych družín do susedstva panónskeho limitu z nadkarpatských oblastí pred markomanskými vojnami a počas nich.

Archeologické nálezy potvrdzujú prítomnosť Kvádov na dolnom Pohroní okolo polovice 2. stor. po Kr. Pochádzajú z osád položených na pravom brehu Hrona a jeho pravobrežných prítokov, napr.: Biňa-Apáti, Biňa-Berek, Čaka-Diely, Gbelce-Čapáš, Obid-Obidská pusta, Štúrovo-Vojenské cvičisko. Chaty 1, 2, 3 a 4 v Štúrove a chata 32/1984 z Obidu zanikajú v období okolo markomanských vojen. V súvislosti so zánikovým horizontom germánskych chát v Štúrove a Obide sa nám ponúka prepojenie s udalosťami počas prvej rímskej kampane v naddunajskom barbariku. Po uzavretí mieru s Rimanmi v roku 175, museli Germáni vysídliť 14 km široký pás na ľavom brehu Dunaja, ktorý bol následne kontrolovaný Rimanmi. Na Pohroní v roku 173 alebo v zime v roku 174 napísal cisár Marcus Aurelius *Hovory k sebe samému*. Na konci tohto literárneho diela je poznámka, že bolo „*Písané*“ v krajine Kvádov nad Granou, t. j. Hronom. Na základe analýzy archeologických nálezov pochádzajúcich z lokalít na Pohroní vieme, že v období markomanských vojen sídlili Kvádi iba na dolnom Pohroní. Na strednom Pohroní je v 2. stor. po Kr. odlišná kultúrno-etnická situácia v porovnaní s jeho dolnou časťou. Črepy zo Zvolena-Balkánu a Zvolena-Haputky a ďalších osád dokladajú osídlenie púchovskej kultúry v staršej dobe rímskej. Pre rekonštrukciu vojnových udalostí markomanských vojen je dôležitá lokalita Lieskovec-Hrádok, kde sa objavila rímskoprovinciálna amforovitá nádoba datovaná medzi roky 120-170/180 (obr. 7: 2). Je pravdepodobné, že nositelia púchovskej kultúry Kotíni si tu počas vojnových nepokojov vybudovali obrannú pozíciu, ktorá ich mala chrániť pred Rimanmi. Spomenutá amforovitá nádoba sa našla v zásype kamenozemného valu, ktorý bol navrhovaný z materiálu získaného pri kopaní hlbokej priekopy v jeho predpolí. Je pravdepodobné, že epizóda súvisiaca s vystahovaním Kotínov zostala vyobrazená na scéne LXIX na stĺpe Marca Aurelia v Ríme. Ďalšou epizódou zobrazenou na stĺpe Marca Aurelia, ktorú môžeme spojiť s regiónom stredného Pohronia, je udalosť tzv. „*zázračného dažďa*“ (scéna č. XVI; obr. 2: 3).

Stredné Pohronie po odchode Kotínov neostalo dlho neosídlené. V posledných dvoch desaťročiach 2. stor. toto uvoľnené územie postupne kolonizujú Kvádi. Sídelné miesta Kvádov sa v porovnaní s umiestnením osád Kotínov v staršej dobe rímskej a výrazne nemení. Vo veľkej miere využívajú výhodné polohy, kde boli predtým umiestnené osady púchovskej kultúry. Na dolnom Pohroní dochádza k zahusťovaniu osád Kvádov. Obdobie panovania dynastie Severovcov (193-235) v Rímskej ríši sa všeobecne pokladá za jedno z najlepších období z hľadiska ekonomiky a kontaktov zo susedmi v dunajskom pohraničí.

LITERATÚRA

- Beljak/Kolník 2006* – J. Beljak/T. Kolník: Germánske hroby z Čaky a Gbeliec. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe rímskej. *Slov. Arch.* 54, 2006, 57-94.
- Dobiáš 1964* – J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.
- Gassner 1999* – V. Gassner: Gelbtonige Keramik aus datierten Fundkomplexen in Carnuntum, Carnuntum-Jahrb. 1989, 133-161.
- Godłowski 1982* – K. Godłowski: Północni barbarzyńcy i wojny markomańskie w świetle archeologii. *Scripta Arch.* 2. Warszawa 1982, 48-80.
- Godłowski 1992* – K. Godłowski: Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. In: *Arma et Ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę pracy naukowej.* Łódź 1992, 71-88.
- Godłowski 2000* – K. Godłowski: Europa barbarzyńska od IV w. p.n.e. do VI w. n. e. w świetle źródeł pisanych. In: *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego,* Kraków 2000, 15-45.

- Hanuliak/Malček/Pieta 2000* – V. Hanuliak/ R. Malček /K. Pieta: Záchranný výskum vo Zvolene. AVANS v roku 1999, Nitra 2000, 47-49.
- Jobst 1978* – W. Jobst: 11. Juni 172 n. Chr. Der Tag des Blitz- und Regenwunders im Quadenlande. Öster. Akad. Wiss., phil-hist. Kl. 335. Wien 1978.
- Kolníková 1994* – E. Kolníková: Die Markomannenkriege im Lichte der Fundmünzen aus der Slowakei. In: Markomannen-kriege. Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 487-496.
- Kovács 2009* – P. Kovács: Marcus Aurelius' rain miracle and the Marcomannic wars. BRILL, Portland 2009.
- Caprino 1955* – C. Caprino / A. M. Colini / G. Gatti / M. Pallottino / P. Romanelli: La colonna di Marco Aurelio (illustrata a cura di Comune di Roma). Bretschneider, Roma 1955.
- Kuzma 2005* – I. Kuzma: Archeologia lotnicza na Slowacji. In: Biskupin... i co dalej? Zdjęcia lotnicze w polskiej archeologii, red. J. Nowakowski /A. Prinke /W. Raczkowski, Poznań 2005, 457-478.
- Kuzmová/Roth 1988* – K. Kuzmová / P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohrebísk na území Slovenska. Nitra 1988.
- Malček 1999* – R. Malček: Doterajšie výsledky archeologického výskumu na Lieskovskom hrádku. In: Kuzma, I. (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998. Nitra 1999, 143-156.
- Malček 2000* – R. Malček: Nález rímskeho dvojčehého džbánu v Lieskovci-Hrádku. AVANS v roku 1999, Nitra 2000, 82-84.
- Nálezy I* – V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.
- Olędzki 1997* – M. Olędzki: The role of the Amber route in the infiltration of the przeworsk culture into the middle danube area. In: Peregrinatio Gothica. Scientiae sociales 82, 1997, 63-77.
- Petersen/Domaszewski/Calderini 1896* – E. Petersen/ A. Domaszewski /G. Calderini: Die Marcus-Säule auf der Piazza Colonna in Rom. München 1896.
- Pieta 1990* – K. Pieta: Nové nálezy na Hrádku v Selciach pri Banskej Bystrici. AVANS v roku 1988, Nitra 1990, 138.
- Pieta 1994* – K. Pieta: Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkriege. In: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 253 - 261.
- Pieta 1996* – K. Pieta: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Rajtár 1998* – J. Rajtár: Kríza rímsko-germánskych vzťahov v stredodunajskej oblasti v 2. stor. Kandidátska dizertácia. Nitra 1998.
- Tejral 1970a* – J. Tejral: Markomanské války a otázka římskeho dovozu na Moravu v období po Kommodově míru. Arch. Rozhledy 22, 1970, 389-411.
- Tejral 1970b* – J. Tejral: K interpretaci severovýchodných prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské, Pam. Arch. 61, 1970, 184-215.
- Tejral 1993* – J. Tejral: Na hranicích impéria (doba římska). In: V. Podborský (ed.): Praveké dějiny Moravy. Brno 1993, 424-470.
- Tejral 1999a* – J. Tejral: New aspects of the Roman-Germanic confrontation on the Middle Danube until the Marcomanic wars, IN: Roman Frontier Studies 1997, Zaláu 1999, 829-851.
- Tejral 1999b* – J. Tejral: Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jh.s und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mit-teldonaupraumes, In: „Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhun-dert“. Spisy arch. ústavu AV ČR 12, Brno 1999, 138-214.
- TIR M 34* – P. Kaczanowki/U. Margos: TABVLA IMPERII ROMANI M 34-KRAKÓW. Kraków 2002.

Antické pramene

- Cassius Dion*, Rímske dejiny.
Marcus Aurelius Antoninus, Ta eis heauton – Rozhovory I, 17.
Tacitus, Germania.

Antické písomné pramene boli prebrané z:

- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I, Bratislava 1998.
 Marcus Aurelius Antoninus, Hovory k sobě. Praha 1969.
<http://www.thelatinlibrary.com>

THE GRAN REGION AT THE TIME OF MARCUS AURELIUS

JÁN BELJAK

In Roman times, the Gran region was one of the key regions of the central Danube area. It also played an important role when the emperor Marcus Aurelius stayed here during the Marcomannic wars. Discoveries of Roman militaria and legionaries' brooches from sites in the lower and central Hron regions indicate the route they took through the Gran valley. We can date the period of the Marcomannic wars in the forefront of the north Pannonian *limes* to the B2/C1 stage. The wars brought change not only to the political organisation of relations between the Roman Empire and the barbarians, but also to the cultural map of the Central European barbarian world, in particular the area above the Danube. There are several documented archaeological findings in the Gran region with analogies to the Przeworsk and Wielbarsk cultures and the Elbe region (figure 6). We can interpret the existence of findings from the Elbe region and from the Przeworsk and Wielbarsk cultures in the Gran region as direct evidence of the penetration of Germanic fighting groups into the vicinity of the Pannonian *limes* from the areas north of the Carpathians before and during the Marcomannic wars.

In the middle of the second century AD, the Quadi settled in the lower Gran region. They thus created the easternmost settlement zone of the Danube Germani of the earlier Roman period. Archaeological discoveries confirming the presence of Quadi on this territory around the middle of the second century come from settlements located on the right bank of the Hron and its right-bank tributaries, for example: Biňa-Apáti, Biňa-Berek, Čaka-Diely, Gbelce-Čapáš, Obid-Obidská pusta, Štúrovo-Vojenské cvičisko and burial sites in Čaka-Kopec, Gbelce-Tehelňa and Hronovce-Rúbanisko (fig. 4). Once peace was made with the Romans in 175, the Germani had to abandon the fourteen kilometre-long strip on the left bank of the Danube which was subsequently taken over by the Romans. For this reason, it is probable that huts 1 and 2 in Štúrovo and 32/1984 in Obid, which document the Germanic settlement of these sites in the period preceding the Marcomannic wars, ceased to exist at this time.

It was in the Hron region in 173 or in the winter of 174 that Emperor Marcus Aurelius wrote "*Ta eis heauton*" - Meditations. There is a note at the end of this work of literature stating that it was "[written] in the land of the Quadi above the Granova". Among the archaeological sources documenting the Roman military presence in the Gran area in the period of the Marcomannic wars, we can probably include the Roman legionaries' clasps from Lovča-Nad stružkou, Hronovce-Rúbanisko, Obid and Štúrovo-Vojenské cvičisko (derivate A 247; fig. 5) and a fragment of Roman squamous armour from Zvolen-Haputka. The largest mass excavation of Roman coins was discovered in 1930 during earthmoving work in Vyškovce nad Ipľom (near the lower Gran region). It apparently contained approximately 1,200 silver coins concealed in an earthenware container. However, only 1064 items were made public. The most recent is the denarius, probably with a Marcus Aurelius mint, dating from 171/172 AD. Given the so-called "long circulation" of Roman coins, these specimens might have arrived in the Gran region a lot later than during the Marcomannic wars.

Fragments from ZvolenaBalkán and Zvolen-Haputka and other settlements in the central Gran region provide evidence of the settlement of the Púchov culture during the earlier Roman period (fig. 4). During excavations in the high-lying settlement of Lieskovec-Hrádok, a Roman province amphora-type container was found. It was discovered in an embankment and was probably linked to the disappearing Púchov culture at the time of the Marcomannic wars. Another event which took place during the first expedition (*expeditio Germanica prima*) in the Gran region, well documented in written sources, is the so-called "*miraculous rain*". This episode is depicted on the column of Marcus Aurelius in Rome, in scene XVI (fig. 2:3). Events relating to the displacement of the Cotini are depicted in scene LXIX on the column of Marcus Aurelius in Rome. The *torques* on their napes is evidence that the people depicted on the column are truly Cotini.

The central Gran region did not remain for long without settlement after the displacement of the Cotini. During the last two decades of the second century, the Quadi gradually colonised this territory which had been left free. The Quadi's settlements did not change greatly compared to the location of the Cotini settlements in the earlier Roman period. For the most part, they made use of the favourable locations where the settlements of the Púchov culture used to be found.

Translated by Stephanie Staffen

PhDr. Ján Beljak, PhD.
Archeologický ústav SAV
Výskumné pracovisko vo Zvolene
Štúrova 2
SK-960 53 Zvolen
beljak@savzv.sk